

հարցներ. որովհետև՝ մեր հաւատքին ուխտը մարդու հետ է, որ մանուկի մը պէս խաբուինք, այլ՝ անլուծելի կերպով Աստուծոյ հետ է, ուրկէ՝ հնար է խախտիլ և հեռանալ, ո՛չ՝ հիմա և ո՛չ ալ յետոյ, ո՛չ յաւիտեան և ո՛չ ալ յաւիտեանս յաւիտենից»:

Ինչ որ ալ եղած ըլլան նամակներով և պաշտօնական յայտարարութիւններով տրուած պատասխանները, ըլլա՛յ Յազկերտ թագաւորին, ըլլա՛յ Միհրներսէի և պաշտօնական անձանց, Արտաշատի ժողովին հիմնական որոշումը եղաւ հաստատուն և անյաղթ մնալ իրենց հաւատքին և կրօնքին մէջ՝ «կենօք եւ մահու ի նմին կալ հաստատուն», ամէն կերպով քրիստոնէութիւնը պաշտպանելու նոյնիսկ արեան զինով: Արտաշատի ժողովին գումարումը տեղի ունեցաւ 449–450:

Արտաշատի ժողովին մէջ խմբագրուած պատճէններուն գալով, երկու հատ են, մին՝ Փարպեցիներ և միւսն ալ եղիշէիներ: Ոմանք կը կարծեն և կը պնդեն թէ՝ Պարսից զէնին հերքման համար երկու գրութիւններ պատրաստուեցան: Ոմանք՝ երկուքը, ոմանք եղիշէիներ կեղծ, շինծու եւ արուեստական իսկ Փարպեցիներ իրական պատճէն կը նկատեն: Ոմանք կ'ենթադրեն թէ, Արտաշատի ժողովին մէջ խմբագրուած նամակ–պատասխանը նոյն ժողովին մասնակցողներէն՝ Բագրեւանդի Եզնիկ Եպիսկոպոսը խմբագրած է, իբրեւ հմուտ անձ մը Պարսկերէնի և Պարսից ղենին, սակայն և այնպէս այդ մասին մեզի վճռական և մեկին փաստեր կը պակսին:

Բագրեւանդը այժմեան Ալաշկերտ ու Նահիյէ վիճակները կը պարփակէր. Եզնիկ Եպիսկոպոս աշակերտ ու գործակից էր Մեծն Սահակին և Ս. Մեսրոպին Ս. Գրոց թարգմանութեան ժամանակ: Եզնիկ Եպիսկոպոս հմուտ էր Յունարէն, Ասորերէն և Պարսկերէն լեզուներու: Հեղինակ կը ներկայանայ Եղծ Աղանդոց գրքին որ չորս գիրքերէ կը բաղկանայ:

Ա. Եղծ Աղանդոց Հեքանոսացն. — Բ. Եղծ Քեւիկ Պարսից. — Գ. Եղծ Կրօնից Յունաց Խմաստացն. — Դ. Եղծ Աղանդոցն Մարկիոնի: Եղծ Աղանդոցին կցուած է նաեւ իր նոտասը:

ՊԱՐԳԵԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

(Շարունակելի՛ 5)

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՔ ՍԻՒՆԵՐԸ

(Շար. Սիւն, Մայիս 1950, էջ 155)

Երբ մարդ փորձէ երթալ խորը որեւէ խնդրի, նոյն իսկ ամենէն պարզ երեւոյթով, կը բախի հակասութեան: Տպաւորապաշտները կատարեալ իրաւունքն ունին առնուելու մանաւանդ գրութեանական ոգիէն բայց dogmatistes-ներն ալ իրաւունք ունին հետապնդելու իրենց ջանքը համաձայն իրենց մտերիմ բնոյթին:

Տպաւորապաշտները կ'ուզեն խորտակել աւանդութիւնը. կը պայքարին դրութեանական ոգիին դէմ, յայտարարուած հակառակորդներն են դեռ ամէն փորձի որ պիտի ուղղէր քննադատութիւնը դէպի գիտութիւն, ամէն փորձի՝ դարձնելու քննադատութիւնը գիտական:

Բայց, պիտի առարկեն, ո՞վ կը խօսի քննադատութիւնը գիտութեան բարձրածնելու մասին: Պրիւնըթիւնն իսկ պիտի չսնուցանէր նման յաւակնութիւն մը, ան որ երբե՛ք չմոռնար պահանջելու քննադատէն ունենալ ճաշակ, իմաստասիրական ծանօթութիւններ, վերջապէս՝ արուեստ: Կոխը զոր Տպաւորապաշտները կը տանին գիտական ձգտումին դէմ պարզ զարտուղում մը չէ՞, յատուկ՝ պատրանաւոր յաղթանակ մը տանելու գետնի մը վրայ ուր իրենց հակառակորդները չեն խորհիր բնաւ կոռուիլ:

Ո՛չ: Տպաւորապաշտները կ'արդարանան, իրենց տեսակէտով, հակառակելու քննադատութեան տիրացումին գիտական ոգիին, լեզուին և մեթոտներուն: Որովհետեւ այս տիրացումը եղելութիւն մըն է ամենէն տեսանելիներէն և ամենէն կարեւորներէն անոնց մէջ որոնց զրական քննադատութիւնը ծառայած է թատր XIXրդ դարու երկրորդ կիսուն:

Արդարեւ, գիտութեան զիսաւոր յատկանիշն է դուրս հանել՝ իր գիտողութեան

ենթարկուած եղելութիւնները, պատահականութեան գերիշխանութենէն: Կը ջանայ անդադար մեծցնել ծանօթին կալուածը, ուր օրէնքը կ'իշխէ, ի հեճուկս անոր, անսահմանօրէն ընդարձակ, որ դուրս է իր համբերատար և մեթոտիկ խուզարկութենէն, պահելով իր խորհուրդը: Լուծել խորհուրդը, դուրս հանել պատահականութեան իշխանութենէն, գտնել և յայտարարել օրէնքը, այս ամէնը կը յանգին ներմուծելու իրականութեան կալուածին մէջ, որ է գիտութեան կալուածը, հարկաւորութեան գաղափարը: Գիտնականը ամէն տեղ կը գտնէ հարկաւոր առնչութիւններ. կը հաստատէ եղելութեանց կապակցութիւնը: Իր ծանօթութեանց չըջանակին մէջ, կը յայտարարէ տիեզերական որոշադրականութիւնը:

Արդ, կէս դարէ ի վեր, գրական քննադատութիւնը կը հետեւի ճամբայ մը, եթէ ոչ նման, գէթ զուգահեռական: Կ'ապրի գիտութեան շուքին տակ, կ'երացնէ անոր մեթոտները, կ'որդեգրէ անոր լեզուն, կը ներթափանցուի անոր ոգիով:

Արդ, հաստատել զիւրին է: Թե՛ն կը ներածէ քննադատութեան մէջ գրական երկին բացատրութիւնը ուսմամբը գործօններու որոնք համակարգ ներգործութեան տակ արտադրուած է ան: Աւելին ալ կ'ընէ, կը ցուցնէ հարկաւորութիւնը առնչութեանց որոնք կը կապեն այս ինչ ձեւը արուեստի՝ այն ինչ միջավայրին, այն ինչ տեղին, այն ինչ վայրկեանին, և որովհետեւ այս երեք ֆակտորներուն ծանօթութեամբը մարդ կրնայ նախատեսել լոյս տեսնելիք երկերը, ինչպէս նաև ուսումնասիրութիւնը երկերուն կրնայ մեղի իրազեկ դարձնել զանոնք արտադրած ժողովուրդին հոգիին մասին: Թե՛ն կ'ընէ, հետեւաբար, հսկայ ճիգ մը մտցնելու համար քննադատութեան մէջ հարկաւորութեան գաղափարը: Իր որոշադրականութիւնը կը ձգտի կերպարանափոխելու քննադատութիւնը գիտութեան:

Նոյն ձգտումը կը կազմէ թագուն հոգին Պրիւնթիէրի քննադատութեան, ինչ ալ ըսէ ինք այդ մասին, համակարգել զրութեան բոլոր մասնաւոր նկատողութիւնները. փոխ առնել գիտութենէն իր մեթոտները և բառամթերքը. շարու-

նակ զգուշանալ սեպհական զգայարանքէն, յենուլ, ճշմարտութեան հետախուզումին մէջ, արտաքին և տեւական բանի մը վրայ գեղազիտութիւն, բարոյագիտութիւն, որքա՛ն յայտարար ընթացք գիտական ոգիին:

Գրական քննադատութիւնը գիտութեան բարձրացնելու փորձերուն իրենց ընդդիմութեան մէջ Տպաւորապաշտները կ'երեւին որպէս ասոյեաններ մարդկային ազատութեան՝ վտանգուած տիրական ուրոշականութենէն: Անոնք ուրանար որոշադրականութեան՝ իրաւունքները, — այդ տղայական պիտի ըլլար. այլ՝ կ'ուզեն միայն որոշել անոր կալուածը: Թող իշխէ ուրեմն «մարմիններու» կարգին մէջ, թող նոյն իսկ ոտք զնէ կեանքին գետնին վրայ, բայց թող կանգ առնէ, որպէս իր բնական սահմանին, էապէս մարդկային կալուածին՝ հոգիին սահմաններուն վրայ:

Օ՛, կարելի չէ նախատեսել թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ այն ինչ գրագէտին երկը, որովհետեւ իր եսը ամբողջապէս ենթակայ չէ ընտրելի ազդեցութեանց իշխանութեան. կարելի չէ հաստատել մնայուն համեմատութիւն մը ընդ մէջ այն ինչ արտաքին և նախընթաց պայմաններուն, — ցեղ, միջավայր, ժամանակ —, և այն ինչ գեղարուեստական և գրական արտադրութեանց, որովհետեւ մարդը կրնայ հակադէպ իր միջավայրին, հակառակիլ իր ժամանակին, և հերքել իր ցեղը. ո՛չ, կարելի չէ գիտութիւնը քննադատութեան մէջ, որովհետեւ մարդը «կայսրութիւն մըն է կայսրութեան մը մէջ» և կը հնազանդի միայն իրեն յատուկ օրէնքին:

«Կարելի չէ նախատեսել այսօր, կը գրէ France, ինչ ալ ըսուի, ժամանակը ուր քննադատութիւնը պիտի ունենայ գրական գիտութեան մը ուժը, և նոյն իսկ կարելի է հաւատալ խոհմաբար որ այդ ժամը երբեք պիտի չգայ. . . : Քիչ նիւթեր, աշխարհի վրայ, բացարձակապէս ենթակայ են գիտութեան, նախատեսուելու և վերարտադրուելու աստիճան անկէ: Անկասկած, պօէմա մը երբե՛ք պիտի չըլլայ այդ նիւթերէն, ո՛չ ալ բանաստեղծ մը: Այն բաները որ մեզ կը յուզեն ամենէն աւելի, որ մեզի կը թուին ամենէն գեղեցիկը, ամենէն ցանկալին, ճիշտ անոնք են որ կը

Ֆրանսիացի տարտամ և մասամբ խորհրդաւոր Գեղեցկութիւնը, առաքելութիւնը, հանճարը յաւէտ պիտի պահեն իրենց խորհուրդը: Ո՛չ Կղէտպատրային հրապոյրը, ոչ François d'Assise-ին քաղցրութիւնը, ոչ ալ Racine-ի բանաստեղծութիւնը պիտի թոյլատրեն վերածուիլ տարազներու և, եթէ այս նիւթերը գիտութենէ ծագում կ'առնեն, այդ գիտութիւնը խառն է արուեստով, նկատողական, անհանգարտ և միշտ անաւարտ: Այդ գիտութիւնը կամ աւելի այդ արուեստը գոյութիւն ունի: Իմաստասիրութիւնն է այդ, թարգմանչութիւնը, պատմութիւնը, քննադատութիւնը, վերջապէս ամէն գեղեցիկ վէպը մարդկութեան:

Այսպէս վերածուած իր վերջնագոյն տուեալին, գիտական, գիտութիւն դարձած կամ դառնալու ձգտող քննադատութեան խնդիրը, մեզի կ'երեւի որպէս արտայայտութիւնը, մասնաւոր կէտի մը վրայ, հակընդդիմութեան երկու մեծ վարդապետութեանց՝ որոշադրականութեան և ազատ կամքի: Այս ըմբռնումներէն մէկուն կամ միւսին հակելու պարագային, մարդ պիտի գիտէ համակրութեամբ, կամ գրական քննադատութիւնը գիտութեան բարձրացընելու փորձերը, կամ, անոնք որ կը հակառակին այդ ձգտումին:

... Ուրեմն կայ մտքերու երկու դասակարգ: Ոմանք կ'ըմբռնեն երեւոյթները մանաւանդ անոնց յարաբերութիւններուն, յաջորդականութեան անոնց կախումին մէջ և այդ յարաբերութիւնները, յաջորդականութիւնը և կախումը իրենց կը թուին տարածուիլ ոչ միայն համայն բնութեան այլ նաեւ մարդկային հոգիին, և անոր գործունէութեան արտադրութեանց, արուեստին, օրինակ: Ուրիշներ կ'ըմբռնեն մանաւանդ մարդկային գործունէութեանց աննախատեսելին. անոնք կը տեսնեն մարդը ներգործող և ոչ ներգործուած: Մարդը անոնց կ'երեւի որպէս մեկնակէտ շարք մը եղելութեանց որոնց նախընթացները չեն գտնուիր. անոր արարքները ազատ կը թուին անոնց:

Զկա՞ն, մեզմէ իւրաքանչիւրին համար, ժամեր՝ ուր աշխարհը մեզի երեւի կանոնաւորուած իր շարժումներուն մէջ, ենթակայ իր բոլոր մասերուն մէջ, հար-

կաւորութեան խիստ օրէնքին, անթեքելի գերիշխանը մարդոց և աստուածներուն, ժամեր՝ ուր որոշադրականութիւնը մեզի ճշմարիտ թուելով, կը խղճանք մեր նմաններուն և անոնց անկախութեան խեղճ՝ պզտիկ կամէութեան վրայ: Զկա՞ն, ընդհակառակը, վայրկեաններ ուր մենք մեզ կը զգանք երիտասարդ աւելով յորդ, ձերբազատ հասարակ հարկաւորութեանց իշխանութենէն, և սաւառնող, այսպէս ըսելու համար, գոյութեան վիւլկար օրէնքներուն վերեւ, վայրկեաններ՝ ուր մեր ազատութիւնը մեզի կ'երեւի անմխտելի, թերեւս նաեւ ուրիշներուն ազատութիւնը:

Այս երկու կեցուածքը, հաւասարապէս կ'արդարանան: Ըստ իրենց մտքին բնութեան, զաղափարներուն հակումին, ինքնիշխանութեան կողմնակիցները, գրական քննադատ դարձած, պիտի ըլլան Տպաւորապաշտներ. որոշադրականութեան կուսակիցները, պատահմամբ եթէ քննադատութեան անձնատուր ըլլան, պիտի դառնան dogmatiste-ներ, և պիտի ձգտին ընել գիտական քննադատութիւն:

Dogmatiste-ներու և Տպաւորապաշտներու վէճին ուրիշ մէկ երեսն ալ՝ վերջիններուն թշնամական կեցուածքն է բանականութեան նկատմամբ զոր առաջինները կը նկատեն իբր միակ դատաւորը արուեստի և գրականութեան բաներուն, իբր գլխաւոր դատաւորը՝ առնուազն:

Հարկ կա՞յ երկարօրէն ապացուցանել թէ՛ dogmatiste-ները կը նային իմացականութեան իբր էական կարողութիւնը քննադատին, թէ՛ անոր դատաստանին անոնք կը կոչեն հեղինակներն ու երկերը: Բաւական է յիշել թէ Պրիւնթիէր կը դատէ գրական երկերը, և կը դատէ զանոնք, երբեմն առանց հաշուի առնելու իր անձնական նախընտրութիւնները. կը դատէ զանոնք անոնց կախումին և տեղին մէջ զոր կը գրաւեն անոնք իրենց սեռին եղափոխութեան շարքին: Նկատանք նաեւ որ dogmatiste-ներու գրութեանական ոգին արտայայտութիւն մըն է միայն առաջին տեղը տալու ցանկութեան, գրական դատումին մէջ, մարդկային բանականութեան, արտայայտուած՝ համակարգ տարազներով, ինչպէս՝ անոնց գիտական ձգտումը վախճան մըն է միայն նոյն արմատական ոգիին, միացնել

փորձող՝ մարդուն բարձրագոյն զործունէութիւնները որոշադրականութեան կալուածին: Յստակ կերպով մեզի կ'երեւայ որ dogmatiste-ները կը նկատեն իմացականութիւնը իբր կամարակապ քարը իրենց քննադական զէնքին, ի հեճուկս հոգիին միւս կարողութիւններուն, զգայնոտութեան մանաւանդ և երեւակայութեան:

Տպաւորապաշտները նոյն կարծիքէն չեն: Անոնք կը ձեռնարկեն խաչակրութիւն մը՝ իմացականութեան տրուած գերակայութեան դէմ: Հետեւինք իրենց, գրահին մէջ զոր կուտան այս բերդին:

Պատճառաբանութիւնները զորս կը գործածեն՝ իմացականութեան դէմ իրենց կռուին մէջ, համաձայն չեն միշտ. բայց մարդ կրցածը կ'ընէ, և դժուարին է դիրքը որ կը կայանայ աւերել ուղելուն մէջ, պատճառաբանութեամբ, պատճառաբանելու իսկ կարողութիւնը:

Dogmatiste-ները կը կարծեն(?) դատել: Խարկանք մըն է այդ, կը յարեն Տպաւորապաշտները: Անոնք չեն դատեր, կամ եթէ՝ դատեն, բանականութիւնը ընելիք բան չունի այդ պարագային: Անոնք Տպաւորապաշտներ են միւսներէն նուազ անկեղծ, ահա՛՝ ամէնը: J. Lemaître կը գրէ՝ «Պր. Պրիւնըթիէր կը դատէ տպաւորութեամբ, և իր տպաւորութիւնները յաճախ այնքան տարօրինակ և անլուր են որքան անոնք որ կուգան քննադատներու ամենէն իգականէն (ա՛, ի՛նչ գեղեցիկ ցանկ մը կարելի է պատրաստել իգացած քննադատներու, եթէ մարդ ուզէ), բայց այս բոլորով, ան միշտ ունի երեւոյթը խօսելու տիեզերական իմացականութեան անունով: Ան բնա՛ւ չըսեր, «Ես», ոչ ալ՝ «ինքս», և թերեւս այս ժուժկալութիւնը խոնարհամըտութիւն կը կարծէ, սակայն զայն կը գործածէ բացարձակ ճշմարտութեան բարձրացնելու մտէ մարդու իր զգացումները, ենթակայ, մեզ պէս, հազար ազդեցութեանց՝ կրթութեան, միջավայրի, օրուան և ժամուան, հիւանդութեան կամ առողջութեան, բարեկամութեան կամ ատելութեան: Եւ, քիչ մը անդին, կը հաստատէ թէ մարդ պիտի կրնար վերագրել Պրիւնըթիէրին «որոշ պակասութիւն մը լրջութեան երբեւիցէ չտեսնուած ամենէն անշարժութիւն ծանրախոհութեան մը երեւոյթին տակ»:

Եթէ այս այսպէս է, ինչո՞ւ Տպաւորապաշտները կը մաքառին Պրիւնըթիէրի քննադատութեան դէմ: Ինչո՞ւ չեն բանար իրենց թեւերը այս Տպաւորապաշտին, մասնաւոր տեսակի մը, ճիշտ է, բայց որ իրենց կը նմանի, իրենց հաւատալով, ճեղքօր մը պէս: Պէտք է ըլլայ, յամենայն դէպս, ուրիշ բան քան տպաւորութիւններ dogmatiste-ներու տրամաբանութիւններուն տակ:

Գերակայութեան մը յայտնի խոստովանութիւնը կայ շնորհուած իմացականութեան՝ զգացումին վրայ: Արդ, իմացականութեան չվերաբերի գիտնալ գեղեցիկին յայտնութիւնները, զգացումով է որ զանոնք կ'ըմբռնենք, և ներհայեցողութեամբ, կը յարեն, Տպաւորապաշտները:

Արդարեւ, իմացականութեան իրաւասութիւնը տիեզերական չէ: Երկեր կան որոնց հրապոյրը կարելի պիտի չըլլար թարգմանել տրամաբան լեզուով և որոնց տարտամութիւնը չյարմարիր բնաւ տրամաբանող քննադատութեան մը ճշգրտութեան: Պր. Պրիւնըթիէր, կ'ըսէ «Ժամանակակիցներուն» հեղինակը, այնքան բարձր կը գնահատէ ճշգրտութիւնը որ կը թուի թէ ամէն ինչ որ չի կրնար արտայայտուիլ խիստ ճշգրտութեամբ մը, գոյութիւն չունի բնաւ իրեն համար: Եւ սակայն, գրեթէ անվրիպելի է որ քննադատը, ուսումնասիրելով կարգ մը գիրքեր, ընդունի ճամբան, այն ինչ գաղափարը, ստանալ այն ինչ տպաւորութիւնը զոր կրնայ վեցարտադրել միայն կէս-յարմար եզրերով, կէս-լոյսերով, մերձաւորութեամբ: Արդ, այն որ հանդուրժեր այս դոյզն ճշգրտութեան արտայայտումին մէջ կարգ մը երանգներուն մտածումի, զգացումի զգայնութեան, կրնայ դեռ ըլլալ ծնեալ-քննադատը շատ մը գիրքերու. ամենո՞ւն ալ: Չկա՞ն գիրքեր որոնք խոստովին իրմէն մասամբ, և որոնց վրայ իր իրաւասութիւնը բացարձակ չըլլայ:

ԱՄՓՈՓԵՑ

ՊԱՐԳԵՒ ՏԵՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(Շարունակելի՛ 16)